

Prof. dr hab. Danuta Walczak-Duraj
Katedra Socjologii Polityki i Moralności IS
Uniwersytetu Łódzkiego
danuta.duraj@uni.lodz.pl

Łódź, dnia 11 lutego 2020 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Piotra Czakona

pt.: *Praca prekarna w świadomości i doświadczeniu młodzieży studiującej z perspektywy kapitału społeczno-kulturowego. Studium porównawcze młodego pokolenia Polaków, Czechów i Słowaków z wybranych ośrodków akademickich*

Promotor rozprawy:

Prof. dr hab. Urszula Swadźba - Uniwersytet Śląski

Promotor pomocniczy:

Dr Rafał Cekiera

1. Określenie trafności wyboru i oryginalności problemu badawczego podjętego w rozprawie

Recenzowana rozprawa mieści się w obszarze nauk socjologicznych, zwłaszcza zaś w obszarze takich subdyscyplin jak socjologia pracy i socjologia młodzieży, o czym świadczy zarówno jej zakres tematyczny, zaplecze teoretyczne rozprawy, założenia metodologiczne jak i sam – bardzo ambitny projekt badawczy- stanowiący podstawę części empirycznej pracy. Wiodącym celem tego badania było, jak stwierdza Doktorant we wprowadzeniu do rozprawy: (...) *określenie, do jakiego stopnia doświadczenie pracy młodzieży studiującej z wybranych krajów naznaczone jest piętnem (podkreśl. D. W.-D.) niepewności (s. 10)*. Drobną uwagą językową do tak sformułowanego celu badań polega na tym, iż określenie „piętno” jest moim zdaniem nie tylko zbyt wartościujące ale i stygmatyzujące; tym bardziej, że samo doświadczanie niepewności może dla wielu osób być już wystarczająco niekomfortowym doznaniem.

Jednak wiodący cel badawczy podjętej pracy sformułowany został poprawnie i jednoznacznie, a w rozdziale metodologicznym wyraźnie dookreślony. Autor rozprawy podkreśla w nim nie tylko to, że „Przedmiotem (...) zainteresowania będzie praca prekarna w świadomości i doświadczeniu młodzieży studiującej wybranych ośrodków akademickich Polski, Czech i Słowacji (s. 180), ale również przywołuje pięć zasadniczych i dobrze zaprezentowanych przesłanek tworzących de facto ramy teoretyczno –interpretacyjne dla prowadzonych badań empirycznych. Materiały do tej rozprawy mgr Piotr Czakon zbierał m.in. w ramach kierowanego przez socjologów z Instytutu Socjologii UŚ międzynarodowego projektu pt.: *The economic awareness of the young generation of Visegrad countries*.

Do tak sformułowanego, wiodącego celu badawczego przyporządkowano pięć celów ogólnych (pytań badawczych) a w ich ramach (poza celem piątym) dziewięć celów/pytań szczegółowych, eufunkcjonalnych wobec celu głównego. Pytania te dotyczyły definiowania przez badanych studentów pracy jako takiej, dominującego wśród studentów charakteru aktywności zarobkowej, oceny wykonywanej pracy, wizji kariery zarobkowej (choć określenie -„ kariery zarobkowej”-użyte w tabeli na str. 184 jest chyba błędem językowym, ponieważ dalej w komentarzu i w prowadzonych interpretacjach Autor pisze nie o karierze zarobkowej ale zawodowej) oraz związku między kapitałem społeczno-kulturowym studentów a ich doświadczeniem pracy. Na wyżej wymienione pytania Autor rozprawy poszukiwał odpowiedzi zarówno poprzez opis, diagnozę jak i interpretację zebranego materiału empirycznego w oparciu o przyjęte i zastosowane metody, techniki i narzędzia badawcze.

Problematyka podjęta w rozprawie jest z pewnością nie tylko bardzo ważna ale i bardzo aktualna, ponieważ wyniki badań na temat oczekiwań związanych zarówno z treścią pracy, z różnymi formami pracy i różnymi formami zatrudnienia (pracownicze i niepracownicze) prowadzone wśród współczesnej młodzieży, zwłaszcza zaś wśród studentów, różnią się niekiedy znacząco od wyników uzyskiwanych wśród pracowników o stosunkowo długim stażu pracy. Dochodzi tutaj jeszcze czynnik umiędzynarodowienia badań które prowadził Doktorant, co z pewnością podnosi walory merytoryczne recenzowane rozprawy.

. Doktorant spełnił warunki trafności wyboru i oryginalności problemu badawczego podjętego w rozprawie; dodać należy, że badania te daleko wykraczają poza warunki brzegowe stawiane rozprawom doktorskim, a ich również aplikacyjny, choć mocno zapośredniczony charakter stanowi dodatkowy walor rozprawy.

2. Ocena poprawności i kompletności problemów badawczych oraz hipotez badawczych

Temat rozprawy, jej wiodący cel i oczekiwane rezultaty określone zostały w sposób jednoznaczny i wielce obiecujący, zwłaszcza z poznawczego punktu widzenia. Doktorant dysponował wyraźnymi przesłankami ku temu, które może nie końca wyraźnie zaznaczonymi w pracy, by ramy teoretyczne rozprawy dotyczące złożonych procesów i zjawisk związanych w sposób bezpośredni bądź pośredni z postrzeganiem pracy precarnej przez studentów trzech wybranych krajów powiązać ze społeczno-kulturowym, gospodarczym i pokoleniowym kontekstem w jakim funkcjonują studenci wybranych ośrodków akademickich w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym, Ołomuńcu, Ostrawie i Nitrze.

Recenzentka przystępując do zapoznania się z treścią rozprawy, by w dalszej kolejności dokonać jej oceny z różnych punktów widzenia, posiłkowała się również treścią pytań badawczych, na które w prezentowanym opracowaniu szukała satysfakcjonujących odpowiedzi i miała również za zadanie dokonać oceny, czy odpowiedzi na sformułowane pytania badawcze, udzielone przez Doktoranta, miały swoje wyraźne zakotwiczenie zarówno w literaturze przedmiotu jak i w opisie, diagnozie i interpretacji zebranego materiału empirycznego. Oceniając zatem zarówno podstawowe założenia badawcze jak i przyjętą przez Doktoranta metodologię badań należy stwierdzić, że cały projekt badawczy będący podstawą rozprawy jest bardzo interesujący, a Doktorant wyszedł z jego realizacji obronną ręką, wykazując się nie tylko wysokim poziomem samoświadomości metodologicznej ale i wyobraźnią socjologiczną, choć w niektórych interpretacjach można było zauważyć zbyt daleko idącą wstrzemięźliwość interpretacyjną.

Z perspektywy uzyskanych wyników pochodzących zarówno z badań ilościowych jak i jakościowych, wykorzystywanych na użytek recenzowanej pracy, można stwierdzić, że wpisuje się ona w klasyczny model hipotetyczno-dedukcyjny, w którym w pierwszej kolejności dokonuje się rozpoznania podstaw teoretycznych przez przegląd literatury przedmiotu i jej krytyczną analizę, by w dalszej kolejności na tej podstawie określić ramy konceptualne badania poprzez precyzyjne zdefiniowanie pojęć, przy pomocy których zostanie opisany problem badawczy. Owa precyzja w przyjmowaniu operacyjnych rozstrzygnięć definicyjnych zasługuje w recenzowanej rozprawie na szczególne podkreślenie, zwłaszcza że w wielu rozprawach doktorskich stanowi swoistą piętę achillesową. Dobra operacjonalizacja wiodących, tytułowych pojęć (ale nie tylko) jest bardzo ważna zwłaszcza wtedy, kiedy chcemy w sposób po-

prawny sformułować hipotezy badawcze, w których zależności między zmiennymi analitycznymi mogą mieć różną moc. Najczęściej wyróżnia się tu trzy stopnie: słabą moc hipotezy (gdy dotyczy istnienia zjawisk lub zależności), średnią moc hipotezy (gdy dotyczy kierunku zależności oraz warunku zajścia określonego zjawiska) oraz silną moc hipotezy (gdy twierdzenia są pewne, a warunki, które muszą być spełnione, są zdefiniowane). Ważnym jest przy tym, by hipoteza była weryfikowalna w oparciu o zgromadzony materiał empiryczny oraz pozbawiona była znamion tautologii i banalności (oczywistości wystąpienia).

Autor rozprawy przyjął do weryfikacji pięć hipotez ogólnych a w ich ramach (poza hipotezą piątą) aż dwanaście hipotez szczegółowych, stanowiących zazwyczaj odwzorowanie sformułowanych wcześniej pytań badawczych. Hipotezy te w większości zaliczyć można do tzw. hipotez egzystencjalnych, o słabej mocy obowiązywania, które zakładają występowanie danego zjawiska lub relacji pomiędzy określonymi zjawiskami; w przypadku recenzowanej rozprawy hipotezy te są w miarę poprawnie sformułowane, choć niektóre ze stosowanych sformułowań mogą budzić wątpliwości, zwłaszcza w kontekście pytań badawczych. Tak np. czwarte pytanie badawcze brzmi: *Jaką wizję kariery zarobkowej prezentuje większość studentów?* (s. 184), zaś trzecia hipoteza szczegółowa w ramach czwartej hipotezy ogólnej brzmi: *Mniej niż połowa studentów rozpatruje swoją aktualną/ostatnią pracę w kontekście kształtowania swojej kariery życiowej* (s.186). W tekście z kolei Autor rozprawy często pisze o karierze zawodowej. Mam nadzieję, że w trakcie obrony te nieścisłości zostaną wyjaśnione bowiem nie zakładam, że Doktorant stawia znak równości między *kariery zarobkową* (choć taki zwrot sam w sobie jest nieco dziwny), *kariery życiową* a *kariery zawodową*.

Podsumowując zatem tę część rozważań, zwłaszcza z perspektywy uzyskanego materiału empirycznego należy stwierdzić, iż sformułowane problemy (pytania) i hipotezy badawcze wyczerpują podstawowe, wiodące aspekty podjętego tematu, sformułowanego w tytule rozprawy i dodatkowo odnoszą się również do bardzo mocno zakorzenionych w wypowiedziach studentów aspektów natury psychologicznej.

3. Ocena stopnia zaawansowania wykorzystanej w rozprawie wiedzy teoretycznej z zakresu socjologii oraz ocena poprawności struktury rozprawy (kolejność rozdziałów, proporcje pomiędzy poszczególnymi rozdziałami, kompletność też, założeń metodologicznych pracy)

Recenzowana rozprawa licząca aż 453 strony, składa się z wprowadzenia, dziewięciu zasadniczych rozdziałów, w tym z rozdziału metodologicznego, zakończenia,

bibliografii, oraz ze wszystkich dodatkowych, ale istotnych elementów, tj. wykazu tabel, rycin oraz aneksu w postaci narzędzi badawczych (kwestionariusza ankiety kierowanej do studentów oraz kwestionariusza wywiadu, ale tylko w j. polskim), przykładowych transkrypcji wywiadu w j. czeskim i słowackim, ogólnej charakterystyki cech społeczno-demograficznych (plus kody rozmówców i charakterystyki doświadczeń <lub ich braku > związanych z wykonywaniem pracy zarobkowej) po dwunastu studentów z Polski, Czech i Słowacji; wykazu ośrodków akademickich w których prowadzono badania oraz przykładowych procedur dotyczących sporządzania indeksów zarówno w oparciu o pytania z kafeterią dychotomiczną jak i z kafeterią politomiczną.

Wybór podstaw teoretycznych prowadzonych rozważań, mieszczących się we wcześniej wymienionych subdyscyplinach naukowych nie budzi zastrzeżeń a przyjęte rozstrzygnięcia metodologiczne czynią rozprawę zamierzeniem oryginalnym, tzn. spełniają oczekiwania ustawowe, dotyczące tego, by w ocenie pracy doktorskiej za najważniejsze uznać trafność wyboru strategii procesu badawczego i pracy z danymi empirycznymi. Struktura pracy jest prawidłowa; poszczególne rozdziały następują po sobie w sposób logiczny zaś sposób prezentowania wiodących wątków umieszczanych w tych rozdziałach w miarę przejrzysty i uporządkowany. Mimo pozytywnej oceny struktury rozprawy należy stwierdzić, iż rozprawa ta nie straciłaby nic ze swej wartości, gdyby jej Autor nie poświęcił aż tak dużo miejsca na prezentowanie swej rozległej wiedzy na temat sposobu ujmowania pracy przez wielu znanych klasyków socjologii czy też zróżnicowanych, teoretycznych metafor odnoszących się do kapitału społeczno-kulturowego, pomijając zarazem analizy odnoszące się do dekompozycji wiodących komponentów kapitału społecznego, co powoduje, że kapitał taki staje się rozproszony a jego potencjał słabnie. Podobny zabieg związany ze zbyt szczegółowym referowaniem zastosował Autor w odniesieniu do analiz związanych z socjologicznym ujmowaniem młodego pokolenia, choć mam tutaj również uwagę innej natury. W rozdziale trzecim jest szczegółowy podpunkt pt.: *Młodzież studiująca-spostrzeżenia Floriana Znanieckiego i współczesnej myśli pedagogicznej*, liczący dwie strony, w tym pół strony poświęconej współczesnej myśli pedagogicznej na temat młodzieży studiującej, sprowadzonej do stanowiska Aleksandra Zandeckiego. Przywoływanie klasyka polskiej socjologii tworzącego głównie w okresie międzywojennym (zmarł ponad 60 lat temu) jest bardzo chwalebne; pojawia się jednak pytanie, czy w takim razie nie należałoby też odnieść się do współczesnej (również polskiej) myśli z zakresu socjologii młodzieży (w tym młodzieży studiującej), choćby do prac K. Szafraniec i jej współpracowników?

4. Ocena stopnia zaawansowania analiz ilościowych i/lub jakościowych oraz sposobu analizy i interpretacji wykorzystanych w rozprawie źródeł empirycznych

Mimo wcześniej poczynionych uwag należy stwierdzić, że w toku postępowania badawczego Doktorant zgromadził interesujący i bardzo obszerny materiał empiryczny, uzyskany przy pomocy adekwatnie dobranych metod i technik badawczych, których znajomość oceniam bardzo wysoko. Mgr Piotr Czakon zastosował na użytek rozprawy zaawansowane statystyki, w zdecydowany sposób wychodzące poza procentowe rozkłady brzegowe i dobrze je wykorzystał do interpretacji zebranego materiału. Zastosował m.in. nie tylko współczynnik kontyngencji V Cramera, czy miarę korelacji rang Spearmana, ale dobrze też skonstruował poszczególne indeksy, jak choćby te, dotyczące m.in. twardej i miękkiej prekaryzacji. Drobną uwagę, wynikającą być może ze zbyt długiego przyzwyczajenia do klasycznego zapisu wartości V_c (mieszczącej się między 0 a 1), ale jestem zwolenniczką zasady, by uzyskaną wartość tego współczynnika zapisywać z poprzedzającym go zerem, a więc np. 0,343 itd. Autor rozprawy nie stosuje tej zasady i wiem, że tak czyni również wielu badaczy, np. amerykańskich, ale przed daną wartością stawiają wtedy zazwyczaj kropkę, a więc - .343; nie jest to oczywiście zarzut, ale tylko drobna, ogólna uwaga.

Lektura części empirycznej rozprawy pozwala sformułować bardzo pozytywną ocenę warsztatu badawczego, analitycznego i interpretacyjnego mgra Piotra Czakona, co umożliwiło mu udzielenie odpowiedzi na pytania badawcze i na weryfikację tak wielu wewnętrznie złożonych hipotez. Można mieć jedynie uwagę do tego, iż weryfikacja hipotez nie została w zakończeniu zebrana w jeden pakiet (zestawienie) z jednoczesnym przypomnieniem ich treści, co w przypadku tak obszernego materiału analitycznego wydaje się być konieczne.

6. Ocena formalnej strony rozprawy (poprawność redakcyjno-językowa, opanowanie techniki pisania pracy, sporządzania przypisów, tabel, bibliografii)

Dokonując oceny formalnej strony pracy należy przede wszystkim stwierdzić, że Doktorant z pewnością włożył bardzo dużo wysiłku w to, aby rozprawa pod względem edytorskim spełniała wymogi stawiane pracom naukowym. Język rozprawy jest naukowy, najczęściej zobiektywizowany i tylko w nielicznych przypadkach wartościujący, o czym wspominałam wcześniej. Jak w każdym tego typu opracowaniu, również i w recenzowanej rozprawie można znaleźć stylistyczne potknięcia językowe, gramatyczne czy błędy literowe. Drobne wątpliwości, głównie o charakterze stylistycznym, budzą niektóre określenia zastosowane m.in. w tytułach i śródtytułach niektórych rozdziałów. Tak np. tytuł rozdziału drugiego brzmi: *Kapitał społeczno-kulturowy wobec problemu pracy prekarniej*; zwrotu

wobec używa się raczej wtedy, kiedy mamy na myśli jakiś podmiot indywidualny czy grupowy a nie konstrukt teoretyczny. W rozdziale siódmym p. 7.5 brzmi: *Podsumowanie: Stale i dorywczo zarobkujący studenci i ich narażenie na problem prekaryzacji*. Zwrot: *narażenie na problem prekaryzacji* nie jest chyba zbyt poprawny. Podobna uwaga dotyczy p. 8.1 w rozdziale ósmym, brzmiącego: *Praca wobec studiów i społecznej roli studenta*. Takich niezręczności językowych w rozprawie jest więcej; np. w zakończeniu (s.401) Autor rozprawy używa zwrotu: *studenci medyczni* (a więc czy poprzez analogię możemy powiedzieć- studenci socjologiczni?) czy pisze: (...) *również i osoby zglebiające* (podkr. D. W.-D.) *kierunki humanistyczne* (...).

Bibliografia, przypisy, ryciny i tabele zostały sporządzone zgodnie z wymogami, choć mam tutaj kilka drobnych uwag. Pierwsza z nich dotyczy tego, iż Doktorant nie stosował ciągłej numeracji przypisów w całej rozprawie, ale tylko w ramach poszczególnych rozdziałów, co jest oczywiście dopuszczalne zwłaszcza wtedy, gdy tych przypisów jest jak w tym przypadku bardzo dużo. Jednak za niezasadne uznaję rozwiązanie, w którym pozycje literaturowe przywoływane w rozdziałach wcześniejszych mają bardzo często w rozdziałach kolejnych również pełny zapis, bez wykorzystania np. formuły – op. cit. Jedna uwaga odnosi się też do zapisu zamieszczanego pod wieloma tabelami, że dane sumują się w kolumnach. Nie zawsze jednak te dane sumują się do 100 proc.; czasem jest to 99,9 czasem 101,0 a czasem 100,2.

Ogólne podsumowanie oraz wskazanie, do której kategorii zaliczono rozprawę - ogólna konkluzja

Podsumowując przedstawione powyżej wszystkie oceny i uwagi dotyczące rozprawy należy stwierdzić, iż praca doktorska mgra Piotra Czakona pt.: *Praca prekarna w świadomości i doświadczeniu młodzieży studiującej z perspektywy kapitału społeczno-kulturowego. Studium porównawcze młodego pokolenia Polaków, Czechów i Słowaków z wybranych ośrodków akademickich*, jest przedsięwzięciem badawczym, potwierdzającym przygotowanie Doktoranta do samodzielnej pracy naukowej. Rozprawa zawiera wyraźnie sformułowany cel poznawczy, właściwą obudowę literaturową, opiera się na pomyślnie zrealizowanym projekcie empirycznym, którego rezultaty oceniam bardzo wysoko. Całość rozprawy świadczy korzystnie o umiejętnościach i kompetencjach badawczych jej Autora.

Jestem też przekonana, że Autor rozprawy rozważy zasadność i możliwość jej szybkiego opublikowania (po odpowiedniej redakcji i skróceniu tekstu), ponieważ byłaby to druga tak

poważna publikacja na polskim – socjologicznym rynku wydawniczym, dotycząca problemu pracy prekarnej w świadomości i doświadczeniu młodzieży nie tylko w Polsce, ale i w innych, ościennych krajach (w tym przypadku studentów). W pierwszej z nich¹, która ukazała się w początkach lutego 2020 r. (dla której m.in. przygotowałam recenzję wydawniczą) problem pracy prekarnej przedstawiony jest nieco w innym kontekście, w oparciu o międzynarodowy projekt preWork-*Młodzi pracownicy prekaryjni w Polsce i Niemczech: socjologiczne studium porównawcze warunków pracy i życia, świadomości społecznej i aktywności obywatelskiej*. Jednak tytułowe strategie osvajania niepewności stosowane przez młodych pracowników w Polsce i w Niemczech, wykonujących prace sprekaryzowane pozwolić mogą w przyszłości badaczom na bardziej odważne łączenie paradygmatów typowych dla socjologii pracy np. z paradygmatem socjologii migracji.

Wskazanie na konieczność jej opublikowania wynika również z tego, że mamy do czynienia z pracą oryginalną, z dobrze postawionym problemem, przemyślaną, opartą o solidnie przepracowaną, właściwą teorię i metodę badawczą, a nade wszystko z pracą przynoszącą oryginalne i dobrze wyinterpretowane socjologicznie wyniki zarówno badań własnych Autora jak i dane zastane (przede wszystkim różnego rodzaju statystyki krajowe i międzynarodowe dotyczące rynków pracy). Mimo że w moim odczuciu praca, zwłaszcza jej część teoretyczna, jest zbyt obszerna, to bardzo istotną zaletą jest jej integralność. W opiniowanej pracy mamy bowiem do czynienia z właściwie dobraną i dobrze wykorzystaną obudową teoretyczną, z odpowiadającą jej metodologią (w tym z metodami, technikami i narzędziami badawczymi) oraz w sposób przejrzysty i logiczny prowadzonymi analizami empirycznymi. W rezultacie mamy do czynienia ze spójną całością, co w odniesieniu do badań o charakterze międzynarodowym nie zawsze występuje w pracach doktorskich.

Na tej podstawie bez najmniejszych wątpliwości uznaję, że recenzowana rozprawa spełnia ustawowe wymagania o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, stawiane rozprawom doktorskim, tzn. **stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego**, czyli spełnia wymagania określone art. 13.1 Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (z dnia 14 marca 2003 r., Dz. U. Nr 65, poz. 595, z późn. zm.). Wnoszę więc o dopuszczenie mgra **Piotra Czakona** do dalszych etapów postępowania doktorskiego, a przedłożoną do

¹ A. Mrozowicki, J. Czarzasty (red.), *Oswajanie niepewności. Studia społeczno-ekonomiczne nad młodymi pracownikami sprekaryzowanymi*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2020.

recenzji rozprawę rekomenduję jako podstawę do nadania mgr **Piotrowi Czakonowi** stopnia naukowego doktora nauk społecznych w **dyscyplinie nauki socjologiczne**.

A handwritten signature in black ink, consisting of several loops and a long, sweeping tail that curves downwards and to the right.